
R E C E N Z I J A

Tomas Baranauskas. **Lietuvos valstybės ištakos**. Vilnius: Vaga, 2000, 317 p.

Artėjant Lietuvos vardo tūkstantmečio paminėjimui (1009), pasirodo vis daugiau darbų, susijusių su Lietuvos valstybės susidarymo pradžia, tokiais svarbiais Lietuvos istorijos įvykiais kaip „1791 m. gegužės 3 d. konstitucija“, „Pirmasis Lietuvos statutas (1529)“ ir kiti svarbūs leidiniai, nušviečiantys atskirus Lietuvos valstybės etapus.

Dėmesį patraukė T. Baranausko knyga „Lietuvos valstybės ištakos“, kurios pavadinimas labai siejasi su mano neseniai pasirodžiusia knyga „Lietuva valstybės priešaušriu“, tačiau labai skirtingo turinio. T. Baranauskas išsamiai ieško atsakymų į savo iškeltą klausimą remdamasis daugiausia rašytiniais šaltiniais ir gausia literatūra, liečiančia neretai gerokai vėlesnius laikus. Praktiškai tai yra politinės organizacijos raidos tyrinėjimai iki valstybės susidarymo.

Autorius įvadiniame skyrelyje nurodo savo tyrinėjimų tikslus, iškeldamas Lietuvos valstybingumo klausimą, kuris turėjo ypač didelę reikšmę tolesnei Lietuvos valstybės politinei raidai. Todėl jis pačioje pradžioje bando išsiaiškinti valstybės sąvokos turinį ir jo interpretaciją tam tikslui pasitelkęs plačią literatūrą.

T. Baranausko darbe randame ypač išsamią ir gana kritiškai pateiktą istoriografiją, susijusią su Lietuvos valstybės ištakų tyrinėjimais. Joje atsispindi pagrindinės teorijos ir tyrinėtojai, pateikti chronologine tvarka pradėdant M. Strykowskiu (XIX a. vid.), baigiant baltarusių tyrinėtoju V. Nasevičiumi. Tai neabejotinai svarbi darbo dalis, padėsianti būsimiems šio klausimo tyrinėtojams. Šią dalį pagyvina ir kai kurių tyrinėtojų portretai.

Bene svarbiausias skyrius yra skirtas politinei organizacijos raidai Lietuvos teritorijoje iki valstybės susidarymo. Autorius remiasi archeologiniais duomenimis, tiksliau, archeologų darbais, kuriuose aptinkama skirtinga žemaičių ir aukštaičių lokalizacija, dėl ko kartais vyksta gyvos diskusijos. Jos dažniausiai vyksta dėl žemaičių ir aukštaičių lokalizavimo bei jų genezės. Todėl bandydamas aptarti aukštaičių žemes, autorius kreipiasi į rašytinius šaltinius labai teisingai išskirdamas Neries žemes, o tai sutampa su archeologų tyrinėjimais stambiais objektais, apie ką kalbama ir paskutiniame mano minėtame veikalė. Turbūt galima sutikti su autoriaus nuomone, kad valstybinę struktūrą įgijo Nalšios ir Lietuvos žemės.

Autorius atskirame skyriuje nagrinėja **Lietuvos valstybės susidarymą ir šio proceso prielaidas**. Apžvelgęs rašytinius, T. Baranauskas pasitelkia archeologinius šaltinius. Jo dėmesio centre – gausūs Lietuvos piliakalniai. XI–XII a. piliakalnių autorius sieja su atskirų vadų gyvenvietėmis – pilaitėmis. XIII–XIV a. ant tokių piliakalnių, autoriaus nuomone, būdavo įrengiamos ir didžiojo kunigaikščio rezidencijos, kuriose pastarasis apsistodavo keliaudamas po savo valstybę. Tai galėjo būti ir duoklių rinkimo punktai. Atskirų bendruomenių vadų gyvenamosios vietos rodytų, kad jie jau gyveno atsiskyrę nuo bendruomenės. Suprantama, vadų statusas nebuvo vienodas. Chronologiškai vėlesnės pilys, autoriaus teigimu, – jau kariniai objektai. Jie tiesiogiai susiję su krašto gynyba, kuri tuo metu tapo aktualesnė ir sudėtingesnė. Tai ryškus žingsnis į profesionalią valdžią.

Autorius bando aptarti valstybės raidą XIII a. Ta proga verta paminėti, jog prieduose pateikti net 48 kunigaikščių vardai, o iš viso, jo nuomone, žinomi 74 lietuvių (aukštaičių ir žemaičių) kunigaikščiai. Jų vardai dažnai rekonstruoti iš tėvavardžių, užrašytų rusų šaltiniuose, manyčiau, ateityje reikalaujantys nemažo patikslinimo. Tai tik didelio darbo pradžia.

Darbe bandoma identifikuoti Lietuvos piliakalnių su kunigaikščių vardais. Iš tiesų šios pastangos labai patrauklios, viliojančios, tačiau tai ateities vizija. Sveikintina, kad ji keliama, tačiau reikalinga ilgų ir nuoseklių tyrinėjimų. Drauge pasakytina, kad šio darbo jau imasi jauni mokslininkai – tiek istorikai, tiek archeologai. Iš pastarųjų minėtini archeologo Gintauto Zabelos Šeimyniškielių piliakalnio tyrinėjimai, kurie jau leidžia jam lokalizuoti garsiąją Vorutą.

Daug vietos skirta lietuvių karo žygiams, vykdytiems įvairiomis kryptimis. Tų žygių įrodymas neabejotinai yra archeologų tirti ir tiriami „žirgų kapai“ – buvusių kariaunų palikimas. Lietuvių karo žygiai ypač pagausėjo XIII a. pirmojoje pusėje ir XIV a. Tai geriausiai atsispindi autoriaus sudarytame žemėlapyje (p. 172; 30 pav.). „Taigi staigus Lietuvos karinės galios išaugimas ir nekintantis žygių intensyvumas laikytini svarbiausiais LDK susidarymo ir funkcionavimo požymiais“, – teigia autorius.

Pagrindinį dėmesį autorius sutelkia į Lietuvos kunigaikštystės susidarymą, nagrinėja jos susidarymo prielaidas ir trumpai apie tas užsimena. Pažymėtina, jog autorius, pasitelkęs rašytinius šaltinius, plačią istoriografiją, taip pat archeologinius duomenis, naujoviškai nagrinėja labai svarbius Lietuvos valstybingumo klausimus.

Paskutiniame skyriuje autorius nagrinėja Lietuvos valstybės raidą XIII a. Tai pagrindinis, išvadinis skyrius, kuriame aprašomi ir aiškinami buvusieji Lietuvos valdovai iki Mindaugo ir jų valdžios subtilybės. Bandoma išaiškinti valdovų dvarų savitumus. Autoriaus sudarytame žemėlapyje (33 pav.) pateikta valdovų dvarų ir valsčių geografija atskirais šimtmečiais.

Autorius daug dėmesio skiria Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymui. Pirmiausia, aptaręs šio reiškinio prielaidas – Rusijos ekspansijos pradžią, to meto politinius įvykius Lietuvoje, plačiau stabteli ties 1183 metų žygiu ir lietuviams palankias jo pasekmes. Tokie sėkmingi žygiai buvo vykdomi XII ir XIII a. į kitas žemes (jie pavaizduoti minėtame autoriaus žemėlapyje, 30 pav., 172 p.).

Iš viso, autoriaus nuomone, LDK pradėjo formuotis XI a., o XII a. pabaigoje Lietuva sąlyginai jau gali būti vadinama LDK.

Autorius nemažai dėmesio skiria Mindaugo valdymo laikams. Jis nagrinėja Mindaugo vietos politiką ir jos veiklos priemones. Aiškiai pabrėžia, kad Mindaugas valdė Lietuvą ne vienas, paprastai tardavosi su kitais kunigaikščiais, nors ir pasižymėjo valdingu elgesiu. Tai ir galėjo būti jo tragiškos mirties priežastis. Knygos autorius diskutuoja su prof. E. Gudavičiumi dėl labai svarbių, jau, pasakytume, aksioma tapusių reiškinų. Jis bando įrodyti, kad Mindaugas buvo ne pirmasis didysis Lietuvos kunigaikštis, 1253 m. liepos 6 d. karūnuotas Lietuvos karaliumi. Autorius ypač pabrėžia, kad iki Mindaugo Lietuvą valdė jo tėvas. Autoriaus žodžiais tariant, Mindaugo tėvas – ne vienas iš galingiausių kunigaikščių, o visateisis didysis kunigaikštis, valdęs Aukštaitiją ir Žemaitiją (p. 182). Be to, autorius atmeta prof. E. Gudavičiaus patikslintą Mindaugo karūnavimo datą (liepos 6-ąją). Knygos autoriaus T. Baranausko nuomone, Mindaugas buvo karūnuotas birželio 29 dieną, kuri labiau tiko karūnacijos iškilimams. Tai buvo sekmadienis, Šv. Petro ir Povilo diena, labai svarbi bažnytinė šventė.

Čia glaustai apibūdinant T. Baranausko knygą „Lietuvių valstybės ištakos“ tepaliesti svarbiausi, toli gražu ne visi autoriaus teiginiai. Ši knyga neabejotinai jau vien dėl pasirinktos temos sudomins skaitytoją, ypač istorikus. Pastarųjų ji gali būti įvairiai traktuojama, dėl kai kurių išvadų galimos diskusijos. Tačiau ši studija tuo ir reikšminga, kad autoriaus sprendžiami tokio svarbaus Lietuvos valstybės istorijos tarpsnio įvykiai naujoviškai nušviečiami ir interpretuojami.

R. Kulikauskienė